

УДК 343.8

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Мельничук Ю.І., Кузьмич В.С.

Національний університет водного господарства та природокористування

Стаття присвячена впровадженню програм відновного правосуддя в Україні на законодавчому рівні та поширення практики мирного вирішення спорів позасудовими методами. Проаналізовано нормативно-правові акти, до яких потрібно внести зміни, у зв'язку з можливим прийняттям Проекту Закону про медіацію. А також, узагальнені позитивні моменти відновної парадигми. У статті відзначається, що на сьогоднішній день в Україні відбувається становлення ювенальної юстиції та впровадження інституту пробації.

Ключові слова: Відновне правосуддя, медіація, медіатор, примирення, покарання, потерпілий, програми відновного правосуддя.

Актуальність дослідження. Україна вже знаходиться на етапі формування інституту медіації та його впровадження в реальність. Та все ж в нашій країні відсутнє спеціальне законодавство, яке могло б повною мірою регулювати цей процес. Незважаючи на це, варто звернути увагу, що наша країна вже має досвід застосування процедури медіації при вирішенні конфліктів. Ще з 2003 року у судах великих міст України почали проводити так звані експерименти. Крім того, на території України діє ціла низка Регіональних Груп Медіації, які об'єдналися в Асоціацію Груп Медіації України та Український Центр Порозуміння, який активно займається впровадженням програм примирення потерпілих і правопорушників та просвітницькою діяльністю у цій сфері. А вже в 2008 році було створено перший в Україні центр медіації.

Тема впровадження відновного правосуддя в Україні є доволі актуальною та цікавою, адже з впровадженням спеціального законодавства потрібно буде вносити зміни в низку вже діючих нормативно-правових актів України.

Мета роботи. Головною метою цієї роботи є проаналізувати Законопроект України «Про медіацію», виявити зміни в законодавстві, які можуть з'явитися у зв'язку з можливим прийняттям зазначеного документу. Ознайомитися з інститутами пробації та ювенального правосуддя.

Постановка проблеми. Проект Закону «Про медіацію» 3665 від 17.12.2015 р. був схвалений у першому читанні, проте відправлений на доопрацювання. До сьогоднішнього дня було створено та відхилено ряд таких законопроектів, кожен з яких якоюсь мірою вдосконалював попередній – в 2011, 2013-2014, 2015 роках. Схвалення, зазначеного вище, законопроекту у першому читанні та створення робочої групи для доопрацювання уможливило його прийняття та дефініцію інституту медіації в Україні на законодавчому рівні. Натомість українське суспільство отримує альтернативний, швидкий і мирний спосіб вирішення конфліктів, оскільки перші кроки назустріч європейським стандартам з прав людини вже зроблені, а саме, завдяки прийняттю у 2015 році Закон України «Про пробацію».

Виклад основного матеріалу. Провідні країни світу вже досить тривалий час розвивають тенденцію мирного, демократичного та гуманного вирішення конфліктів, зокрема кримінальних. Варто здійснити дефініцію поняття – «від-

новне правосуддя» [8], під яким варто розуміти спосіб реагування на злочинну поведінку шляхом урівноваження потреб громади, потерпілих та правопорушників. Це концепція, що перебуває у постійному розвитку й породила різноманітні тлумачення у різних країнах, щодо яких не завжди існує повний консенсус.

Однією із найпоширеніших програм відновного правосуддя є медіація між потерпілим та правопорушником, хоча, варто зазначити, що медіація може бути застосована в різних видах конфліктів (за певних умов). Законодавець дає таке визначення цьому поняттю: «медіація – позасудова процедура врегулювання конфлікту (спору) шляхом переговорів за допомогою одного або декількох посередників (медіаторів)» [5]. В Україні така тенденція вже теж існує та вона знаходиться в процесі свого розвитку. Ще в 1994 році в Україні була створена та запущена в процес організації «Український Центр Порозуміння», представники якої здійснювали просвітницьку діяльність, а вже з 2003 року діяльність орієнтувалася на надання послуг з проведення програм примирення учасників конфліктів, зокрема кримінальних. На сьогоднішній день в нашій країні існує ряд таких центрів в різних містах України.

Варто зазначити, що на даний момент існує громадська ініціатива, котра виявляється у наступних напрямках: створення центрів чи організацій, котрі здійснюють просвітницьку, навчальну, практичну діяльність, проте із законодавчим регулюванням всіх цих процесів виникає проблема. Відсутня чіткість щодо: направлення справ на програми відновного правосуддя, забезпечення механізму проведення медіації та моніторингу, відсутня спеціалізована законодавча база тощо.

У лютому 2011 року, на восьмій сесії IV скликання Верховної Ради України було зареєстровано проект Закону України «Про медіацію». В преамбулі цього законопроекту зазначено, що він створює правові умови та встановлює загальні засади здійснення медіації в Україні, як позасудової процедури, що застосовується для швидкого та ефективного вирішення конфліктів і спорів [3]. В ньому були присутні норми та поняття, проте необхідно було зійснити ряд доповнень та уточнень.

Через два роки народний депутат України Ярослав Федорчук запропонував новий проект цього закону. Основний зміст залишився майже ідентичним, в порівнянні з попереднім проектом,

хоча й з'являються нові положення, наприклад: особливості застосування процедури медіації; медіаторське самоврядування, а натомість розділ про об'єднання медіаторів. Положення про проведення медіації розписані більш широко, ніж в першому законопроекті. Також до проекту була додана порівняльна таблиця чинного законодавства із запропонованим. Пропонувалися зміни до:

- Кримінального процесуального кодексу, а саме: доповнити статтю 65 «Свідок» таким положенням, що не можуть бути допитані як свідки медіатори – щодо обставин, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням обов'язків медіатора за винятком випадків, встановлених чинним законодавством;

- Кодексу законів про працю. До статті 221 «Органи, які розглядають трудові спори» внести таку норму: «Сторони трудового спору за добровільною згодою можуть ініціювати медіацію та обирати медіатора для допомоги у вирішенні спору. Комісія по трудових спорах або суд роз'яснюють сторонам спору право на проведення медіації та її наслідки».

- Господарського процесуального кодексу. Статтю 65 «Дії судді по підготовці справи до розгляду» доповнити положення: суддя роз'яснює сторонам право на проведення медіації та її наслідки; а в статтю 79 «Зупинення провадження у справі та його поновлення» додати, що підставою заупинення може бути також проведення медіації.

- Цивільного процесуального кодексу. Статтю 51 доповнити, що не можуть бути допитані як свідки медіатори – про інформацію, що стала їм відома під час проведення медіації; статтю 130 доповнити з'ясуванням судом, чи не бажають сторони провести медіацію і укласти мирову угоду; у статті 201 вказати, що обов'язком суду зупинити провадження у справі у разі проведення медіації.

- Кодексу адміністративного судочинства. В статті 65 «Свідок» вказати, що не можуть бути допитані як свідки також медіатори – щодо обставин, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням обов'язків медіатора за винятком випадків, встановлених чинним законодавством.

Тобто, позитивна динаміка в схваленні законопроекту простежується. Та все ж і ця спроба до затвердження його не призвела, у зв'язку з відправленням на доопрацювання.

Третя спроба прийняття закону відбулася в 2015 році. Цей проект за структурою був помітно менший від попереднього. Так, якщо в проекті 2013 року містилася 31 стаття в шести розділах, то в цьому статей лише 24 в трьох розділах. Порівняльна таблиця ідентична попередній. Але Комітет з питань верховенства права і правосуддя знову вирішив рекомендувати Верховній Раді України повернути зазначений законопроект суб'єкту права законодавчої ініціативи на доопрацювання.

І, нарешті, остання спроба прийняти Закон України «Про медіацію» відбулася в грудні 2015 року. Ініціаторами проекти були ряд осіб. Законодавець дотримався структури попереднього законопроекту лише з невеликими змінами. 29 грудня Комісія з питань верховенства права і правосуддя винесла таке рішення щодо нього: «На підставі викладеного вище Комітет

вирішив рекомендувати Верховній Раді України проект Закону про медіацію (реєстр. № 3665 від 17 грудня 2015 року), поданий народними депутатами України А.І. Шкрум, В.Ю. Пташник та іншими народними депутатами України, прийняти в першому читанні за основу, врахувавши при доопрацюванні до другого читання слушні положення проекту Закону про медіацію (реєстр. № 3665-1 від 29 грудня 2015 року)» [6]. На засіданні Верховної Ради України, від третього листопада 2016 року таки прийняли проект закону № 3665 «Про медіацію». За таке рішення проголосувало 238 народних депутатів.

Варто зазначити, що в українському законодавстві можемо відшукати деякі засади, котрі стосуються вирішення кримінальних справ позасудовим способом. Зокрема, опосередковане відношення до відновного правосуддя має розділ IX Кримінального кодексу України [2], який має назву «Звільнення від кримінальної відповідальності». Так, стаття 44 визначає правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності. Якими ж можуть бути ці підстави визначено в статтях 45 (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям), 46 (примирення винного з потерпілим). Також засади відновного правосуддя містяться в статті 66 – обставини, які пом'якшують покарання; 75 «Звільнення від відбування покарання з випробуванням»; 97 «Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру».

Впровадження та застосування програм відновного правосуддя у кримінальних конфліктах спрямоване на вирішення таких проблем, як: гуманізації та демократизації правової системи; вдосконалення та спрощення кримінального процесу; доступу до правосуддя; забезпечення прав та законних інтересів потерпілого та правопорушника; профілактику злочинності.

Що стосується Кримінального процесуального кодексу України, то в ньому містяться норми, котрі передбачають застосування програм відновного правосуддя, як варіант вирішення кримінальних конфліктів. Зокрема, у главі 35 «Кримінальне провадження на підставі угод», та главі 36 «Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення». Залежно від того який із варіантів буде обрано, відповідний вплив медіація матиме на наслідки кримінального провадження.

У Кримінальному процесуальному кодексі України [3] вже окремо міститься глава 35 під назвою «Кримінальне провадження на підставі угод». Тобто, медіація може розглядатись як процес укладання угоди про примирення, котра враховується судом при винесенні вироку, або може слугувати підставою закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Варто зазначити, що у ст. 468 Кримінального процесуального кодексу України [3] передбачається укладення двох видів угод: по-перше, про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим; по-друге, угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості.

Звернемо увагу на перший вид угод, адже він безпосередньо стосується процесу проведення медіації, а саме його кінцевого етапу. Право ініцію-

вання укладення такої угоди належить виключно суб'єктам які можуть укладати такі угоди – в даному випадку потерпілому та правопорушнику.

Окрім цих положень та порівняльної таблиці до законопроекту «Про медіацію», чинний Кримінальний процесуальний України можна доповнити ще такими положеннями, як от: додати терміни, котрі стосуються програм відновного правосуддя; угода про примирення може укладатись за допомогою медіатора; а також доповнити положеннями котрі б забезпечували механізм направлення справ на програму відновного правосуддя.

Також, якщо ж відбудеться прийняття Закону України «Про медіацію», то виникне необхідність доповнювати Кримінальний процесуальний кодекс України положеннями про медіацію такі глави як: «Суд, сторони та інші сторони кримінального провадження», «Досудове розслідування», «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх».

Запровадження спеціального інституту потребує відповідного правового регулювання. Мова йде про зміни в чинному законодавстві шляхом внесення нових норм права. На нашу думку, в таких нормативно-правових актах як Кримінальний кодекс, Кримінальний процесуальний, Господарський процесуальний, Кодекс адміністративного судочинства, Цивільний процесуальний кодекс і в Кодекса законів про працю потрібно додати окремий розділ (або підрозділ), який мав би назву «Процес медіації», або «Медіація, як засіб вирішення справ». А особливо актуальним вбачається напрацювання механізмів застосування програм відновного правосуддя особливо щодо неповнолітніх осіб та осіб, що вчинили були учасниками кримінального конфлікту вперше.

Кримінальна юстиція в Україні успадкувала каральний підхід щодо злочинності. Зазначений підхід, на наш погляд, не завжди виправдовує себе, тому варто вживати більш альтернативні методи вирішення конфліктних ситуацій, а особливо якщо однією із сторін є неповнолітня особа.

За роки незалежності Україна, ставши на шлях запровадження програм відновного правосуддя, розвивала не лише інститут медіації як засіб мирного вирішення конфліктів і спорів різноманітного характеру. Так, ще в 2008 році Ради національної безпеки і оборони України запропонувала концепцію реформування кримінальної юстиції. Вона спрямована на демократизацію, гуманізацію, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством [7]. Саме в цій концепції з'являється інститут пробації й ювенального правосуддя. А вже в лютому 2015 року був прийнятий Закон України «Про пробацію». Відповідно до закону пробація – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [1].

На разі відбувається процес усунення різноманітних законодавчих колізій.

Впровадження служби пробації в Україні – це значний прорив назустріч європейським стан-

дартам з прав людини, а також значна перспектива виправити правопорушників без ув'язнення.

З моменту введення в дію Закону України «Про пробацію» минуло дуже мало часу, щоб зрозуміти якою мірою цей напрям відновного правосуддя використовується в реальності. Тому, з оптимістичним настроєм сподіваємося, що через декілька років пробація стане широкомасштабною та буде застосовуватися частіше.

Розвиток кримінального судочинства в Україні характеризується тим, що разом з пошуком ефективних механізмів боротьби зі злочинністю розробляються й профілактичні заходи. Один з таких профілактичних заходів, який стосується відновного правосуддя є ювенальне правосуддя. В Україні більш вживаним є термін «Ювенальна юстиція». Отож, ювенальна юстиція – це спеціалізована система правосуддя для неповнолітніх [7]. Вона включає в себе профілактику підліткової злочинності та соціально-психологічну реабілітацію неповнолітніх, які вчинили злочин (у тому числі засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі), так і неповнолітніх жертв злочинів.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає застосування ювенального правосуддя. Глава 38 КПКУ стосується кримінального провадження щодо неповнолітніх. Хоч ця глава і містить особливості такого провадження, проте порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається загальними правилами [3]. Застосування кримінального покарання як найбільш ймовірний результат кримінального судочинства – це прямиий, але не завжди ефективний спосіб вирішити конкретний кримінально-правовий конфлікт і змінити показники злочинності в державі в цілому. Тому врешті-решт, нашій країні потрібно зробити ще один революційний крок вперед – нарешті таки створити ювенальний суд, який міг би застосувати до неповнолітнього правопорушника чи злочинця такий вид кримінального покарання і визначити таку його міру, щоб дати йому можливість стати повноцінним громадянином. Створення такого суду можливе лише проаналізувавши і врахувавши світовий досвід. З цим питанням не повинно виникнути проблем, адже в таких країнах, як Сполучені Штати Америки, Канада, Франція, Росія, Бразилія та інші вже досить тривалий час діють ювенальні суди на основі ювенального правосуддя.

Отже, впровадження відновного правосуддя це безперечно крок вперед, до незалежного та демократичного судочинства у кримінальних справах. Впровадження даного інституту дозволить уникнути додаткових фінансових витрат сторін, а також витрат держави. Також можна буде уникнути такого негативного явища як «тавро злочинця», адже за допомогою програм відновного правосуддя, учасник кримінальної конфліктної ситуації може відшкодувати завдану шкоду, реінтегруватись у суспільстві.

Отож, проаналізувавши законодавчі аспекти впровадження програм відновного правосуддя і медіації між потерпілим та правопорушником (як найпоширенішої) зокрема, можна надіятися на позитивний результат, на те, що влада, зваживши всі переваги прийняття Закону України «Про медіацію», усуне всі недоліки чинного законодавства.

І на завершення наведемо декілька переваг програм відновного правосуддя над традиційним судочинством:

1. У вирішенні справ за відновним правосуддям враховуються інтереси не лише потерпілого, а й правопорушника, а також членів громади;

2. При винесенні рішення метою є не покарання обвинувачуваного (цей аспект є особливо важливим, якщо стосується неповнолітніх осіб, а також осіб котрі вчинили злочин вперше), а задоволення відшкодування збитків потерпілому та задоволення потреб учасників конфліктної ситуації;

3. Гуманність по відношенню до правопорушника;

4. Профілактика злочинності тощо;

5. Відновне правосуддя більш повно враховує права людини;

6. Заохочення людей до більшої поваги один до одного тощо.

Тому, наша держава повинна й надалі продовжувати процес реалізації інституту відновного правосуддя в реальність. Повинні активно створюватися юридичні засади такого процесу і це все повинно відтворитися в законодавчому аспекті. Нажаль, поки що влада не надто поспішає впроваджувати мирні шляхи вирішення кримінальних конфліктів, та ми віримо, що Україна стане на шлях розбудови справедливого та гуманного суспільства.

Список літератури:

1. Закон України «Про пробацію», від 05.02.2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.
2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Проект закону «Про медіацію», від 21.02.2011 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=8137&skl=7.
5. Проект закону «Про медіацію», від 17.12.2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3665&skl=9.
6. Висновок комітету з питань правової політики та правосуддя від 12 травня 2016 року (протокол № 47) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57620.
7. Концепція реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів, від 15. 02. 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.
8. Посібник з програм відновного правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/1Uvenal_Const.indd.pdf.

Мельничук Ю.И., Кузьмич В.С.

Национальный университет водного хозяйства и природопользования

ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ПРОГРАММ ВОССТАНОВИТЕЛЬНОГО ПРАВОСУДИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ ПРАВО УКРАИНЫ

Аннотация

Статья посвящена внедрению программ восстановительного правосудия в Украине на законодательном уровне и распространения практики мирного разрешения споров внесудебными методами. Проанализированы нормативно-правовые акты, к которым нужно внести изменения, в связи с возможным принятием проекта закона о медиации. А также, обобщенные положительные моменты восстановительной парадигмы. В статье отмечается, что на сегодняшний день в Украине происходит становление ювенальной юстиции и внедрение института пробации.

Ключевые слова: Восстановительное правосудие, медиация, медиатор, примирения, наказания, потерпевший, программы восстановительного правосудия.

Melnichuk Yu.I., Kuzmich V.S.

National University of Water and Environmental Engineering

PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION OF PROGRAMS OF RESTORATIVE JUSTICE IN THE LAW OF UKRAINE

Summary

The article is devoted to the introduction of programs of restorative justice in Ukraine at the legislative level and the dissemination of the practice of peaceful settlement of disputes by extrajudicial methods. The normative legal acts to which changes need to be made are analyzed in connection with the possible adoption of the draft law on mediation. And also, generalized positive moments of the restorative paradigm. The article notes that today in Ukraine, the formation of juvenile justice and the introduction of the institute of probation.

Keywords: restorative justice, mediation, the mediator, reconciliation, punishment, the victim.